

Namık Kemal (1840-1888)

Şair, gazeteci ve düşünce adamı.

Türk edebiyatı ve düşünce hayatında “vatan ve hürriyet şairi” olarak tanınan Namık Kemal 26 Şevval 1256 (21 Aralık 1840)’da Tekirdağ’da doğdu. Asıl adı Mehmet Kemal’dir. Babası Meclis-i Maliye ve Esham Müdürlüğünden sonra bir süre Sultan II. Abdülhamid’in Münecimbaşılığını yapan Mustafa Âsım Bey, annesi ise, Koniçe eşrafından Abdüllâtif Paşa’nın kızı Fatma Zehra Hanım’dır. Sekiz yaşında annesini kaybeden Namık Kemal’in çocukluk ve ilk gençlik çağı dedesi Abdüllâtif Paşa’nın yanında geçti. Abdüllâtif Paşa kaymakam ve vali olarak görev yaptığı her yere torunu Namık Kemal’i de götürdü. Dedesinin Kütahya kaymakamlığından azledilerek İstanbul’a döndüğü sırada üç ay Bayezid ve yedi sekiz ay kadar da Valide Mektebi’nde öğrenim görebildi. Düzenli bir okul eğitimi alamayan Namık Kemal, aldığı özel dersler ve kendi çabası ile kendini yetiştirmeye çalıştı. Dedesi Abdüllâtif Paşa Mart 1853’te Kars’a kaymakam olarak tayin edildi. On üç yaşındaki Namık Kemal’in ilk fikrî uyanışı Kars’ta oldu. Burada müderrisliğinin yanı sıra şairliği ile de tanınan Vâizzâde Mehmed Seyyid Efendi’den tasavvuf ve edebiyat öğrendi. Şiir yazma denemeleri ve ilk mısraları burada oluştu. Ayrıca Kars’ta binicilik, cirit ve av sporlarını yapma fırsatı buldu. Yıllar sonra *Cezmi* ve *Vatan Yahut Silistre* adlı eserlerine yansiyacak olan Kırım Savaşı’nı, bulunduğu serhat şehri Kars’ta dramatik yönleriyle birlikte yaşadı. Millî duyguları yine bu vatansever çevrede gelişti. Dedesi Abdüllâtif Paşa, 1854 Temmuzunun sonlarında görevinden azledildi ve tekrar İstanbul’a dönüldü. Babasına da kavuşan Namık Kemal İstanbul’da kaldığı on aylık sürede Osmanlı tarihi okudu, Arapça ve Farsça derslere devam etti. Dedesi, Mayıs 1855’te Sofya’ya kaymakam olarak tayin edildiği sırada on beş yaşında bulunan Namık Kemal’in asıl fikrî gelişmesi ve şiire yönelmesi dedesi ile birlikte bulunduğu Sofya’da oldu. O, “birbiri ardınca yazdığı gazeller, nazîreler, Kerbelâ mersiyeleriyle” adından söz ettirmeye başladı. Sofya’da iken birikmiş bir hayli şiirini gören şair Binbaşı Eşref Bey, bir mahlasnâme tanzim ederek ona “Nâmık” mahlasını verdi. Burada aynı zamanda tasavvufa yönelen Namık Kemal, Hz. Ali ve Mevlevî’lere muhabbet besledi. Kerbelâ mersiyeleri ve Mevlevî ilhamı ile birçok şiir yazdı. 1856’da Sofya’da Niş Kadısı Mustafa Ragıp Efendi’nin kızı Nesîme Hanım ile evlendi. Abdüllâtif Paşa’nın 1856 Eylülünde azledilmesi üzerine Namık Kemal ve ailesi İstanbul’a döndü. Büyük bir sanat hevesi içerisinde olan Namık Kemal, İstanbul’da geniş bir fikir ve siyaset çevresi buldu. Kendisini geliştirmek için, devrin büyük âlimlerinden tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, Arap ve Acem edebiyatı dersleri aldı. Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası’nda çalışma hayatına başladı. Bu iş çevresinde *Şehnâme-i Osmanî* adlı küçük bir şiir kitabının yazarı Tahir Ömerzâde Yusuf Hâlis Efendi, Sadullah Paşa, Âyetullah, Kânî Paşazade Rifat, Recaizâde Celâl Beyler gibi Batı’yı iyi tanıyan fen ve terakki hayranı kimseleri tanıdı. Tercüme Odası’na devam ettiği sırada Leskofçalı Galib ve Hersekli Ârif Hikmet’le yakın temas kurdu. Bunlar arasında bilhassa Divan şiirindeki ifade kalıplarını kıran ve yeni bir çığırın açılmasında rol oynayan Leskofçalı Galib’e hayranlığı arttı. Divan tarzı şiirlerini onun etkisinde kalarak yazdı. 1861 yılında eski ve yeni nesilden şairlerin bir araya gelerek oluşturdukları Encümen-i Şu’araya o sırada Emtia Gümrüğü Tahrîrat Kalemi Başkâtip Muavini olarak görev yapan Namık Kemal de katıldı. Tercüme Odası o zaman için Bâbiâli’nin Batı’ya açılan bir penceresiydi. Bazılarınca bir “ilimler encümeni” bazılarınca da “Babiâli’nin muhalif fırkası” diye nitelendirilen Tercüme Odası’nın Namık Kemal’in üzerindeki etkisi büyük oldu. Namık Kemal, 1862’de *Tasvîr-i Efkâr’ı* yayımlamaya başlayan Şinasî ile tanıştı. Şinasî, tanıştıkları ilk gün ona Fransızcasını ilerletmesini tavsiye etti. Namık Kemal’in Fransızcadan ilk tercümesini, fikirlerini benimsediği Montesquieu’nun eserlerinden bazı parçalar oluşturdu. Namık Kemal imzalı ilk tercüme yazıları 1273 Ramazanında *Mir’at*’ta yayımlandı. Sosyal ve siyasî fikirlerini benimsediği, “yenilikçi” saydığı Şinasî’nin gazetesi *Tasvîr-i Efkâr*’da

yazılarını neşretmeye başladı. Gazetecilik onun hareket alanını genişletti. Yazdığı makaleleri sayesinde hızla şöhreti arttı. Gazete yazılarında yeni bir üslûp ve nesir tarzına yöneldi. Coşkun bir mizaca sahip olan Namık Kemal'in, Şinasî'yi tanıdıktan sonra şiirin hem konusu hem de içeriği değişime uğradı. Şinasî'nin 1865 baharında gizlice Paris'e gidişinden sonra *Tasvîr-i Efkâr'ı* Namık Kemal çıkarmaya devam etti. Gazetede önceleri eğitim, sağlık, şehir işleri, maliyenin ıslahı, bazı sosyal ve millî meseleler ile ilgili makalelere yer verdi. Kısa sürede aydın zümrenin tanıdığı ve ilgiyle takip ettiği biri oldu. Daha sonra yazdığı yazılarında, 1866'da çıkan Girit İsyanı'nın "amansız surette" bastırılması, Tepebaşı kahvelerinde Rumca şarkı söylenmesi, muzır neşriyat konuları gibi içte ve dışta yaşanan olayların sorumlularını ve uygulanan siyaseti eleştirdi. Bu tür yazılardan sonra gazete siyasî bir hüviyet de kazanmış oldu. *Tasvîr-i Efkâr'da* 1866 yılında yayımladığı "yeni edebiyatın ilk beyannamesi" sayılabilecek "Lisân-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir" adlı makalesinde, Türk dili ve edebiyatının meselelerini cesurca ve etraflıca ele aldı. "Ramazan Mektubu" adlı ilk denilebilecek mahallî röportaj örneği ile de değişen şehir hayatını, gözlemlerine dayanarak yansıtmaya çalıştı. Namık Kemal, 1866 yılından itibaren çeşitli vesilelerle yazdığı yazılarında Türkçenin hayatımızdaki yeri üzerinde durdu. 1865 yılında daha sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti ismini alacak olan "İttifâk-ı Hamiyyet" adlı gizlice oluşan cemiyete girdi. Bu gizli cemiyetin gayesi, Sadrazam Âli Paşa'nın ağır, ezici politikalarına son vermek ve ülkeye parlamento esasına dayalı Meşrutiyet idaresini getirmektir. Bu cemiyet vasıtasıyla Veliht Murad Efendi ve Şehzade II. Abdülhamid ile tanıştı ve onlarla dostluğunu ilerletti. Bu aşamadan sonra onun makalelerinin satır aralarında artık siyasî rejim, yönetim tarzı, millet meclisi gibi hususlara göndermeler yer almaya başladı. Onun, *Tasvîr-i Efkâr'da* yazdığı Girit isyanına dair yazılar, yerli ve yabancı basında geniş yankı uyandırdı. Bu yazılardan biri olan "Şark Meselesi" adlı makalesinde ele aldığı şiddet ve vatan sevgisi içerikli düşünceleri yüzünden hükümeti zor duruma soktuğu için gazeteden uzaklaştırıldı. Bu sırada Mustafa Fazıl Paşa'nın Padişah Abdülaziz'e hitaben yazdığı Fransızca mektubu, Yeni Osmanlılar tarafından Türkçeye çevrilerek önce *Muhbir'de*, sonra da *Tasvîr-i Efkâr'da* yayımlandı. Bunun üzerine *Muhbir* gazetesinin yayını durduruldu. Yazarı Ali Suavî tutuklanarak Kastamonu'ya sürgün edildi. Namık Kemal ise rütbesi yükseltilerek Erzurum Vali Muavinliğine, Ziya Paşa da benzer sebeplerle Kıbrıs mutasarrıflığına tayin edildi. Ancak Namık Kemal, görev yerine gitmedi. Bu sırada *Courrier d'Orient* gazetesini sahibi Jean Pietri, Namık Kemal ve Ziya Paşa'yı gazeteye davet etti. Mustafa Fazıl Paşa'nın Fransa'dan gönderdiği Fransızca mektubunu Namık Kemal ve Ziya Paşa'ya okuyarak, Paşa'nın 'vatanın saadeti ve kurtuluşuna hizmet etmek üzere' Namık Kemal ve arkadaşlarını Paris'e davet ettiğini söyledi. Bu davete olumlu cevap veren Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavî birlikte gizlice kaçıp 30 Mayıs 1867'de Paris'e ulaştı. Böylece mevcut hükümetle siyasî bir mücadelenin içine girmiş oldular. Mevcut yönetime karşı siyasî mücadele sürerken Abdülaziz'in Fransa'yı ziyareti bahane edilerek Fransız hükümeti tarafından Namık Kemal ve arkadaşlarının Paris'ten çıkmaları ve Londra'ya gitmeleri sağlandı. Bu sırada Padişahın af ve teveccühünü kazanan Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönüş hazırlığı içinde olması onları üzdü, geleceğe dönük ümitlerini kırdı. Namık Kemal ve Ziya Paşa gittikleri Londra'da finansını Mustafa Fazıl Paşa'nın karşıladığı *Hürriyet* gazetesini 29 Haziran 1868 tarihinde Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına çıkardı. Namık Kemal, *Hürriyet* gazetesine yazdığı yazılarında, meşrutiyet idaresinin kurulması, idarî ve sosyal konulardaki bozuklukların giderilmesi, ferdin ve halkın siyasî hürriyetini elde etmesi, vatandaşın haklarının korunması, idarenin parlamento tarafından denetlenmesi gibi konuları işledi. 24 Kasım 1870'te resmî makamların "yazı yazmaması" gibi bazı şartlarını içeren davet mektubunu alınca İstanbul'a döndü. 1871'de Âli Paşa'nın ölümü sonrasında Namık Kemal yeniden yayın hayatına atıldı. Bu sırada Padişah olan Abdülaziz'in sert ve otoriter baskısı Namık Kemal ve arkadaşlarını Veliht Murat Efendi'ye yakınlaştırdı. 1872'de Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Avrupa'dan afa dönen Nuri (Menâpirzâde), Reşat (Kayazâde), üvey dayısı Mâhir ile birlikte bir gazete çıkartmaya teşebbüs etti. Ancak mevcut yönetimden gerekli izni

alamadı. Bunun üzerine arkadaşları ile birlikte bir mizah ve haber gazetesi olan *İbret* gazetesini kiraladı. Namık Kemal'in başyazarlığını üstlendiği *İbret* gazetesi, 13 Haziran 1872 tarihinde, nasıl bir yol takip edeceklerini belirten bir beyanname ile yayın hayatına başladı. Namık Kemal'in yönetimindeki *İbret*, günlük olaylardan bahsetmekle beraber bir fikir gazetesi hüviyetinde idi. Onun asıl siyasî mücadelesi bu gazetede başladı. Artık o, tam bir hükümet muhalifi, politikacı, sivri dilli bir gazeteci oldu. Ancak *İbret*, 19. sayıda Mahmud Nedim Paşa yönetiminin ağır bir dille eleştirildiği "Garaz Marazdır" başlıklı makale sebebiyle dört ay süreyle kapatıldı. Namık Kemal'e dokunmayan Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, gazetenin yazarlarından Nuri, Ebüzziya Tevfik ve Reşad Beyleri taşrada bir memuriyete tayin ettirerek İstanbul'dan uzaklaştırmak istedi. Ancak *İbret*'in önemli yazar kadrosu daha İstanbul'dan ayrılmadan Mahmut Nedim Paşa azledildi ve yerine Midhat Paşa getirildi. Göreve yeni başlayan Midhat Paşa, Namık Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmak için Gelibolu mutasarrıflığına tayin etti. Namık Kemal, Gelibolu'da 26 Eylül 1872'de başladığı görevinde üç aya yakın bir zaman kalabildi. Bu zaman zarfında Gelibolu'daki memur ve eşrafın yolsuzlukları, okulların durumu ve maarif meselesinin üzerine gitti. Menfaati engellenenlerin Bâbali'ye şikâyetleri üzerine 11 Aralık 1872'de görevinden azledildi. Bu kısa süre zarfında hem idarî yönden başarılı hem de verimli bir yazı hayatı geçirdi. Namık Kemal Gelibolu'da sürgün iken Midhat Paşa, *İbret*'in yeniden yayımlanmasına izin verdi. Bu fırsatı da değerlendiren Namık Kemal, Gelibolu'dan B. M. (başmuharrir) rumuzu ile *İbret*'te, (N. K.) imzasıyla da Ebüzziya'nın çıkardığı *Hadîka*'da yazmayı sürdürdü. 1872 Aralık ayının sonunda Gelibolu'dan İstanbul'a dönen Namık Kemal tekrar *İbret*'in başına geçti ve yeniden imzalı ve imzasız yazılar yazmaya başladı. Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa'nın yönetimi sırasında matbuata baskı arttı. Kitap yayınlarına sansür getirildi. Bu durumu şiddetle eleştiren Namık Kemal'in yönetimindeki *İbret*, 110. sayısında bir ay süreyle kapatıldı. *İbret*'in kapalı kaldığı bu süre zarfında ilk tiyatro eseri olan dört perdelik *Vatan Yahut Silistre*'yi tamamladı. Hayatında bir dönüm noktası olacak *Vatan Yahut Silistre* adlı oyunu, 1 Nisan 1873 tarihinde Güllü Agop'un Gedik Paşa'daki Tiyatrosu'nda oynandı. Tiyatroyu dolduran seyircinin heyecanla seyrettiği oyunun coşkusu sokağa taşı. Halk, Namık Kemal'i tebrik etmek için gece ellerinde fener yollara düştü. Galatasaray'da gazetenin idaresine kadar gelen halk, Namık Kemal'e şükran ve tebriklerini sundukları bir mektup bıraktı. Bir sonraki gün *İbret* gazetesinde temsilin halk üzerindeki etkisini ele alan yazılar yayımlandı. *Vatan Yahut Silistre* oyunu umumî istek üzerine 3 Nisan 1873'te ve sonrasında tekrar, aynı heyecan ve coşkuyla izlendi. Türk tiyatro tarihine geçen bu coşkulu olayı, *İbret* gazetesi haber ve çeşitli yazılarla kamuoyuna yansıttı. Hükümet, sayfalarında *Vatan Yahut Silistre* ile ilgili haber ve coşkulu yazılara yer veren *İbret*'in yayını 132. sayısında durdurdu (5 Nisan 1873). 6 Nisan 1873'te muzır neşriyat ve harekette buldukları gerekçesiyle gazetenin yazar kadrosunda yer alan Ebüzziya Tevfik, Nuri Bey, Bereketzade İsmail Hakkı ve oyunun oynandığı gün tiyatrodaki bulunan Ahmet Midhat Efendi mahkemeye dahi çıkarılmaksızın tutuklandı. Sultan Abdülaziz'in fermanı ile de 9 Nisan 1873'te adı geçenler "ıslah-ı nefis" edene kadar kalebent olarak Hıdîv Kumpanyası'nın Mısır vapuruyla bir kısmı Rodos ve Akkâ'ya, Namık Kemal de Magosa'ya sürgün edildi. Bu sürgünün asıl sebebi Namık Kemal ve arkadaşlarının Veliht Murad Efendi ile yakın temasta bulunmaları idi. Namık Kemal, Magosa'da idarecilerden yakın ilgi gördü. Namık Kemal'in otuz sekiz ay süren sürgün hayatı 30 Mayıs 1876 tarihinde Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve V. Murad'ın padişah olması ile sona erdi. Namık Kemal affedilerek 19 Haziran 1876'da İstanbul'a döndü. Sultan V. Murad'ın "bedence" ve "akılca" devleti idare edemeyecek hâlde olması, Namık Kemal'i sükût-ı hayale uğrattı. V. Murad, Şeyhülislâmın fetvası ile 93 gün kaldığı tahttan indirildi ve yerine Meşrutî yönetimi hayata geçireceğini ve Kanûn-ı Esâsî'yi ilân edeceğini vaat eden Sultan II. Abdülhamid, 31 Ağustos 1876'da tahta çıkarıldı. II. Abdülhamid, kısa bir süre sonra Namık Kemal'i Şûra-yı Devlet üyeliğine getirdi. Ardından Namık Kemal 7 Ekim 1876'da Kanûn-ı Esâsî'yi hazırlayacak heyet arasında yerini aldı. 23 Aralık 1876'da Kanûn-ı Esâsî kabul edildi. Bu durum ülkede sevinçle karşılandı. Ancak bir kısım halkın ve askerlerin sokaklarda dolaşım

“Yaşasın Midhat Paşa” diye bağırımları, Namık Kemal’in vatanî şiirlerini, bilhassa şarkı ve türkü formunda yazılmış manzumelerini okumaları, Padişahı çok tedirgin etti. Kısa bir süre sonra II. Abdülhamid, Kanûn-ı Esâsî’nin hayata geçirilmesinde önemli rolü olanları İstanbul’dan uzaklaştırmaya başladı. Önce Süleyman Paşa’yı Hersek kumandanlığına, Ziya Paşa’yı Suriye valiliğine tayin etti. Sonra da İstanbul’da kalmak için direnen Namık Kemal’i bir memuriyete gönderebilmek için Midhat Paşa’ya baskı yapmaya başladı. Bu sürgünden Midhat Paşa’nın kendisi de nasibini aldı. Sadarettin uzaklaştırıldı ve sürgüne gönderildi. Namık Kemal de tutuklandı ve yargılandı. Beş ay hapis yattıktan sonra 10 Temmuz 1877’de Padişahın iradesiyle tahliye oldu ve Midilli adasında “ikâmete memur” edildi. 19 Temmuz 1877’de İstanbul’dan Midilli’ye hareket etti. Oradan da Meclis-i Mebûsan’ın faaliyetlerini takip etti. Tanıdığı ve güvendiği mebuslar vasıtasıyla hükûmete yönlendirmelerde bulundu. Patlak veren Doksan üç Harbi’nin yıkımları büyük ıstırap duymasına sebep oldu. Bu sırada “Vâveylâ (çığlık)”, “Vatan Mersiyesi” gibi en meşhur vatanî şiirlerini yazdı. İki buçuk yıl sonra sürgünde bulunduğu ve kendisinin “cehennem cenneti”, “cennet varsa, mutlaka bu yerin altındadır” dediği Midilli adasına II. Abdülhamid’in iradesiyle 18 Aralık 1879 tarihinde mutasarrıf olarak tayin edildi. Mutasarrıf olduktan sonra “birçok bakımdan yönetimi zorluklarla dolu” olan Midilli’de devlet için önemli ve başarılı görevler yaptı. Burada yirmiye yakın ilk mektep yaptırdı. Adada Türkün menfaatini korumak için büyük çaba gösterdi. Kendisine karşı yapılan şikâyet ve iftiralara karşı direndi. Adada ülkesi adına verdiği mücadelede II. Abdülhamid’in gizli veya açık desteğini gördü. Hatta Yıldız Sarayı ile doğrudan haberleşebilmesi için sarayın telgraf şifresi kendisine verildi. Midilli’de geçirdiği beş yıl, Magosa kadar verimli oldu. Burada *Celâleddin Harzemşah*, *Cezmi*, edebiyata dair görüşlerinin yer aldığı *Mukaddime-i Celâl* ve 1883’te Fransız fikir adamı Ernest Renan’ın İslâmiyete hücum eden bazı görüşlerine karşı kaleme aldığı *Renan Müdafaa-nâmesi* adlı eserlerini tamamladı. Severek görev yaptığı Midilli’den Hristiyan eşrafın şikâyet ve iftiraları yüzünden ayrılmak zorunda kaldı. 15 Ekim 1884’te “İrâde-i Seniyye” ile Rodos mutasarrıflığına gönderildi. On iki cilt olarak tasarladığı *Osmanlı Tarihi*’ni burada yazmaya başladı. Rodos’ta da diğer adalarda olduğu gibi Türklerin kültür seviyelerini yükseltmek, Türk nüfusunu artırmak ve millî kültürü korumak için çaba harcadı, bir ortaokul açtırdı, üç camii yaptırdı. Bu çabalarının karşılığı olarak Kasım 1886’da II. Abdülhamid tarafından “İmtiyaz Madalyası” ile ödüllendirildi. Namık Kemal, 1887 yılı Aralık ayı başında, Rodos’tan Sakız’a tayin edildi. Burada sağlığı iyice bozuldu ve tutulduğu zatürreden kurtulamayarak 28 Rebülevvel 1306 (2 Aralık 1888) Pazar günü hayata gözlerini yumdu. Cenazesi önce Sakız’da bir caminin hazîresine, vasiyeti üzerine yakın arkadaşı Ebüzziya’nın girişimi ve II. Abdülhamid’in desteği ile cenazesi üç gün sonra Gelibolu’ya nakledildi ve Rumeli fatihi olarak bilinen Süleyman Paşa’nın Bolayır’daki türbesi hazîresine defnedildi.

İlk gençlik devresinde yazdığı divan tarzı şiirleriyle edebiyat dünyasına giren Namık Kemal, asıl şöhretini vatan ve hürriyet kavramını şiirleriyle işlemeye başladığı zaman kazanır. Onun bütünüyle olmasa bile şiirinin eski tarzdan uzaklaşması ve yerini sosyal konulara bırakmaya başlaması, Avrupaî fikirlere sahip bir Türk olan Şinasî’yi tanıdıktan sonraya rastlar. Onun bu yöndeki gelişme ve değişmesine sebep olan şeyler, giriştiği hürriyet mücadelesi, hapis, sürgün, gurbet gibi hususların yanı sıra ülkenin siyasî ve fikrî çehresini değiştiren Bosna-Hersek isyanı, Doksanüç Harbi (1877-1878 Türk-Rus Savaşı) gibi olaylardır. O, içerik olarak gazel, kaside, murabba gibi nazım türlerinde işlediği vatan, millet, hürriyet, hak, hukuk, adalet, ahlâk, fazilet gibi kavramlar vasıtasıyla milletin gönlünde heyecanlı fırtınalar esmesini sağlar. Ona şöhret kazandıran şiirlerinden birisi 1868’de Londra’da yazdığı bilinen ve 1876’da Sırbistan ve Karadağ isyanları sırasında yayımlanan “Hürriyet Kasidesi”dir. O, Batılı nazım şekillerini de Abdülhak Hamid’in “Sahrâ” şiirinin yayınlanmasından sonra dener. Hem nazım şeklinde hem de içerikte yaptığı değişiklikleri “Vâveylâ”, “Vatan Mersiyesi”, “Bir Muhâcir Kızın İstimdâdı”, “Hilâl-i Osmanî” gibi manzumelerinde uygular. Bu tarz yazdığı şiirlerinde gerek dil, gerekse üslûp bakımından yenilikler dikkati çeker. Namık Kemal, şiirin yanı sıra fıkra, haber, makale, tarih

denemeleri, hal tercümelere, tiyatro, roman ve mektup gibi edebî türlerde yazılar da yazar. Güçlü ifade tarzına sahip olan Namık Kemal, bu tür yazılarında şaşılacak derecede realisttir.

Namık Kemal'in en çok eser verdiği türlerden biri tiyatrodur. Tiyatroyu "en faydalı bir eğlence" aracı sayar. Yazdığı "Mukaddime-i Celâl"de bizde ilk defa tiyatronun nazariyatını yapar. O, tiyatroyu, toplumu değiştirici etkisinden dolayı edebî türlerin en üstünde görür. Ayrıca Batıdaki "büyük siyasî inkılâplarda ve medenî ilerlemelerde tiyatronun tesirinin olduğunu" ileri sürer. Namık Kemal, piyeslerinin çoğunda bir davaya inanmış insan tipini canlandırmaya çalışır. Piyeslerinin kahramanları, şahsî saadetleri için değil, sosyal meseleler ve vatanî gaye uğruna kendilerini feda edenlerden oluşur. Namık Kemal'in kendi ideal insan tiplerini canlandığı ve hayatta iken oynanan tek piyesi *Vatan Yahut Silistre*'dir. Asıl adı "Râz-ı Dil" olan beş perdelik *Gülnihâl* adlı piyeste, zalim ve baskıcı bir yöneticiye karşı verilen mücadele ve intikam fikrini işler. Beş perdelik *Âkif Bey* piyesinde ise, Kırım Savaşı sırasında çok sevdiği karısını bırakarak vatan müdafaasına koşan bir bahriye subayının karısı tarafından ihanete uğraması ve aile faciasını anlatır. Üç perdelik bir trajedi olan *Zavallı Çocuk*'ta bir genç kızın, istemediği zengin birisiyle evlendirilmesi ve yaşanan felaketi ele alır. Beş perdelik *Kara Belâ*'da da, bir Hint hükümdarının kızının şehvetten gözü dönmüş bir harem ağası tarafından tecavüze uğramasını, kızın sevdiği şehzade ile harem ağasını öldürmesini ve sonra da şehzadeyle birlikte intihar etmesini ele alır. Son tiyatro eseri *Celâleddin Harzemşah*'ta ise, Namık Kemal, İslâm âlemini tehdit eden Moğol istilâsına karşı yalnız başına durmaya çalışan Celâleddin Harzemşah'ın yaşadığı macerayı işler.

Namık Kemal'in *İntibah* ve *Cezmi* adlı iki romanı vardır. Namık Kemal, *İntibah*, adlı romanını *Son Pişmanlık* adı ile sürgünde bulunduğu 1873-1875 yıllarında Magosa'da yazar. Ancak romanın ismi Maarif Nezâreti tarafından "İntibah-Sergüzeşt-i Ali Bey" olarak değiştirilerek 1876 yılında neşredilir. *İntibah*'ta, iyi eğitimli, ancak hayatın gerçekleri konusunda tecrübesiz olan Ali Bey'in gerçek kimliğini bilmediği ahlâken düşük bir kadına âşık olması ve âşık olduğu bu kadın yüzünden yaşadığı ahlâkî çöküntü ve sonunda uğradığı felâket realist bir şekilde anlatılır. Namık Kemal'in ikinci romanı *Cezmi*'dir. Bu eserini Midilli'de iken yazar. Romanda, tarihî kişiliğe sahip kahramanlardan temiz, ahlâk ve fazilet sahibi bir sipahi olan Cezmi ve Kırım şehzadesi Âdil Giray'ın hikâyesi işlenir. *Cezmi*, tam anlamı ile romantik bir eserdir.

Aileden, bilhassa babasından aldığı kuvvetli bir tarih kültürüne sahip olan Namık Kemal'in tarih ve tarihî şahsiyetlerle ilgili makale ve eserleri de vardır. O, Osmanlı Devleti'nin Sultan Osman'dan Kanunî Sultan Süleyman zamanına kadar gelen padişahların şahsiyetleri ve yaptıkları işleri ana hatlarıyla anlattığı eseri *Devr-i İstilâ*'yı yazar. Bu eser, 1866'da *Tasvîr-i Efkâr*'da tefrika edilir. 1867'de *Evrâk-ı Perişan*'da yayımlanır. Evrâk-ı Perişan'da büyük İslâm kahramanı Selahattin'i Eyyübî'nin, hayatını anlattığı Fatih'in, hayranlık duyduğu Yavuz Sultan Selim'in, Emîr Nevruz'un destanî hâl tercümelerine yer verir. O, ayrıca, *Silistre Muhâsarası* ve roman tadında Tiryaki Hasan Paşa'yı anlattığı *Kaniye* adlı eserleri meydana getirir. Bu eserlerdeki kahramanlar vatan kuran, vatanın bütünlüğünü, İslâm birliğini sağlayan, haçlı ve Moğol saldırılarını durduranlardır.

Namık Kemal, Türk edebiyatında önemli izler bırakan modern manadaki ilk eleştirmenimizdir. O, Bahâr-ı Dâniş, Nevruz Bey ve İntibah mukaddimleri, Tahrîb-i Harâbât, Tâkîb, İrfan Paşa'ya Mektup, Mes Prisons Muâhezenâmesi, Mukaddime-i Celâl, Ta'lîm-i Edebiyat Üzerine Bir Risâle, Lisân-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir gibi eleştiri, mektup ve makalelerinde dil ve edebiyatımız hakkında değerlendirmelerde, önerilerde, çözüm arayışlarında bulunur.

Namık Kemal, Avrupa'dan (Paris, Londra) döndükten sonra Magosa, Midilli, Rodos ve Sakız adalarında on dört yılı bulan sürgün ve gurbet hayatı yaşar. Sürgün yıllarında mektup ve mektuplaşma, adeta hayatının bir parçası, teselli kaynağı

olur. Hayatından ve eserlerinden izler taşıyan resmî, ilmî, siyasî, tenkidî, edebî, hususî, samimî, âşıkâne, dostâne, vatanperverâne vs. on bin civarında mektup yazdığı tahmin edilen Namık Kemal'in, mektuplarını, aile fertlerine, yakın dost ve akrabalarına, edebiyat çevresindeki bazı ünlü edebiyat ve düşünce adamlarına yazdığı bilinmektedir. Bir kısmı yayımlanan mektuplarında, son derece sade ve anlaşılır bir dil kullanır.

Millî ve İslâmî değerleri koruyarak Batılılaşma fikrini benimseyen Namık Kemal, bilhassa gazetecilik yaptığı 1863-1873 yılları arasında Türk toplumunun ihtiyaç duyduğu sosyal, siyasî, ekonomik, hukukî, kültür, eğitim vs. gibi çeşitli temel konular ile de ilgilenir ve bu hususlar üzerine yazdığı makalelerde ilgilileri ve kamuoyunu bilgilendirmeye çalışır. Onun bu çerçevedeki düşüncelerinin ana hatları, "memlekette meşrutiyet idaresinin kurulması, sosyal ve ferdî hürriyet, bilhassa fikrî hürriyet, kurumların ıslahı, Türk toplumunun Avrupa medeniyetine ayak uydurması" şeklinde çizilebilir.

Hürriyet ve demokrasi mücadelesi uğruna ömrünün önemli bir kısmını gurbet ve sürgünlerde geçiren Namık Kemal, fikrî bakımdan hem yaşadığı dönemde hem de ölümünden sonra edebiyatta, sosyal ve siyasî alanda fikirlerini cesurca aktardığı yazılarıyla toplumu uyandırmaya yönelik eserleriyle, etkisini sürdüren nadir bürokrat, şair ve yazarlarımızdandır. O, özellikle vatanî şiirleri ve fikrî yazılarındaki samimî ve korkusuz hitabet üslûbu ile Türk milletinin vatan, hürriyet ve istiklâl mücadelesinde öncülük eden nice şair, yazar, devlet adamına rehberlik yapar.

Namık Kemal'in tesiri altında kalanlardan birisi de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'tür. Namık Kemal vefat ettiğinde Mustafa Kemal henüz yedi yaşındadır. Mustafa Kemal, Manastır İdâdîsi (lisesi)'nde öğrenci iken Namık Kemal'i tanınması yakın arkadaşı Ömer Naci Bey sayesinde olur. O sıralarda edebiyata meraklı, heyecanlı şiirler yazan ve söyleyen Ömer Naci, yazıları ve üslûbu noktasında Namık Kemal'e hayran birisidir. Mustafa Kemal, bir gün ondan okuması için kitaplar ister. O da kendisine ders kitapları verir. Mustafa Kemal, ondan ders kitapları istemediğini söyler. O da kendisine çeşitli şiirler ve tiyatro eserleri getirir, verir. Mustafa Kemal bunları karıştırırken sayfaları arasına serpiştirilmiş el yazısı ile Namık Kemal'in "Hürriyet Kasidesi"ndeki ve "Vatan Mersiyesi"ndeki heyecan uyandıran şu mısralar dikkatini çeker: "*Felek her türlü esbâb-ı cefasın toptasın gelsin/ Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azimetten*"; "*Merkez-i hâke atsalar da bizi/ Kürre-i arzı patlatır çıkarız*" ve "*Vatanın bağına düşman dayadı hançerini/ Yoğ-imiş kurtaracak bahtı kara maderini*". O devirde Namık Kemal'in vatanseverlik telkin eden eserleri yasaklandığı için bulmak, şiir ve yazılarındaki heyecanlı atmosferi yaşamak isteyenler aydınlar vardır. İşte Mustafa Kemal de devrin ve okulun sıkı şartları altında Namık Kemal'in eserlerinden bulduklarını ekseriyetle koğuştta, herkes yattıktan sonra kötü ışık şartları altında gizli gizli okuyarak tanımaya başlar. O, ülkenin problemlerine çözüm getirmeye çalıştığı, vatani, hürriyeti ve insan haklarını savunduğu için Namık Kemal'e hayran olur. Bu hayranlık onda vatansever, hürriyetperver olmasının yolunu açar. Öğrencilik yılları ve sonrasında onun özellikle vatan, millet, hürriyet, medeniyet, aile, tarih, hukuk, iktisat, eğitim konularında yazdığı yazılarından ve heyecan uyandıran yüksek ideallerinden, fikirlerinden etkilenir. II. Meşrutiyet hareketini gerçekleştirenler Nâmık Kemâl'in *Vatan Yahut Silistre* piyesini yeniden sahneye koyarak seyirciyle buluştururlar. "Vatan ve Hürriyet Şairi" yazan kartpostallarını ve afişlerini yaparak geniş halk kitlelerine onu tekrar hatırlatırlar. Mustafa Kemal, arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'la birlikte Manastır'da iken piyesi büyük bir heyecan ve coşkuyla seyrederek. Oyunun son sahnesinde bir talebenin okuduğu "*Yâre nişandır tenine erlerin!/ Mevt ise son rütbesidir askerini!/ Altı da bir üstü de birdir yerin,/Arş yiğitler vatan imdadına*" mısralarını gözleri dolarak dinlerler. Vatan ve millet sevgisi ile donanmış Türk aydınları, zor ve sıkıntılı yıllarda, Namık Kemal'in "ahlâk ve vatan dersi veren ateşli mısralarını bir âyet gibi tekrarlarlar." 1915'te Çanakkale Savaşları sırasında cepheye giderken onun ve Süleyman Paşa'nın mezarını ziyaret eden genç milliyetçi Türk subayları mezar taşına el yazısı ile yazılar yazarlar. Bu yazılardan birinde yürek sızlatan şu cümle yer alır: "Namık

Kemâl, senin vatanını kurtarmak için ölmeğe gidiyorum.” Mustafa Kemal’in I. Dünya Savaşı sırasında Doğu cephesinde görevli iken 10 Ağustos 1916 Pazar günü hatıra defterine yazdıklarından, o çetin savaş yılları içinde, Namık Kemal’in fikir hürriyeti ve meşrutî yönetimle ilgili görüşlerinin yer aldığı “Makalât-ı Siyasiye ve Edebiyye” adlı eserini okuduğunu, ardından da yine Namık Kemal’in Tarih-i Osmanî’sini okumaya başladığını öğrenmekteyiz. Ayrıca onun özel sohbetlerinde, sıkıldığı zamanlarda ve yaptığı konuşmalarda Namık Kemal’den mısralar, beyitler söylediği bilinmektedir. Millî Mücadele yıllarında işgal altındaki ülkemizin bağrında hançer dayalıdır. Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi’nden sonra 18 Aralık 1919’da Heyet-i Temsiliye Merkezini Ankara’ya taşımak üzere arkadaşlarıyla birlikte yola çıkar. Şarkışla, Kayseri ve Mucur’dan geçerek 24 Aralık 1919 tarihinde Kırşehir’e gelir. Halk, onu coşku ve sevgiyle karşılar. Geceleyin şerefine fener alayı tertip edilir. Kırşehir “Gençler Derneği”nde halka hitaben bir konuşma yapar. Konuşmasında “Kuva-yı Milliye’nin âmil, irade-i millîyenin hâkim olması” gerektiğini söyler. Konuşmasının devamında Nâmık Kemâl’in *Vatan Mersiyesi*’nde yer alan: “*Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini/ Yoğ-imiş kurtaracak bahtı kara mâderini*” beytini değiştirerek şöyle okur: “*Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini/ Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini*”. Mustafa Kemal Paşa, Namık Kemal’in aynı mısralarını I. İnönü Savaşı ile ilgili 13 Ocak 1921 tarihli Meclis oturumundaki konuşmasında aynı heyecanla okur. Büyük Millet Meclisi’nde başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere onun fikirlerinin tesiri altında kalan bazı milletvekilleri de Nâmık Kemâl’den parçalar okurlar. II. İnönü Zaferi’nden sonra, Namık Kemal’in oğlu Ali Ekrem, Mustafa Kemal Paşa’ya bir tebrik telgrafı çeker. Mustafa Kemal Paşa, 10 Nisan 1921 tarihinde özel teşekkür ile birlikte bu telgrafa verdiği cevapta: “*Yaralı vatanın kurtuluşu ve bağımsızlığı için ölmek yolunda, bugünkü nesle fedakârlık göstermeyi öğreten büyük Namık Kemal*” dir diyerek şaire duyduğu büyük hayranlığı ve saygısını açıkça dile getirir. İdeallerini gerçekleştirebilmek için ömrünün büyük bir kısmını mücadele içinde geçiren Namık Kemal’in, vatanın ve milletin istiklâli, birliği ve yükselmesi için gösterdiği çabada Gazi Mustafa Kemal Paşa’yı “vatan, millet, hürriyet, bayrak, dil, din, eşitlik, medeniyet, hak, hukuk” vs. gibi kavramlar ve heyecan yüklü milliyetçi fikirleriyle etkiler. Bu kavramlardan hareketle ona “hürriyet ve bağımsızlık benim karakterimdir” sözünü söyleten düşüncenin asıl kaynaklarından biri de Namık Kemal’dir. Mustafa Kemal Atatürk’ün özel kütüphanesinde yer alan Namık Kemal’in kitapları, bu etkinin kaynağı ve ona gösterdiği ilginin delilidir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurucusu ulu önder Mustafa Kemal Atatürk, Namık Kemal’in ortaya koyduğu ilke ve kavramları ömrü boyunca savunur. Ancak o, etkisinde kaldığını ifade ettiğimiz Namık Kemal’in düşüncelerini olduğu gibi alan ve savunan biri olarak da düşünülmemelidir.

Türk şiiri ve edebiyatına vatan, millet, hürriyet gibi kavramları kazandıran ve bu kavramlar uğruna seve seve can verilebileceğini eserlerinde vurgulayan ve millette heyecan dalgalarının oluşmasını sağlayan Namık Kemal, yaşadığı devirde olduğu gibi günümüzdeki ve sonrasındaki nesilleri vatan, millet, hürriyet ve istiklâl mücadelesi için yola çıkanları ve çıkacak olanları bu parlattığı kıvılcımlarla sonsuza kadar etkilemeye devam edecektir.

Erol ÜLGEN

KAYNAKÇA

AKÜN, Ömer Faruk, “Kıbrıs Basamağında Namık Kemal”, **Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri, Gazimağusa 27-28 Nisan 1998**, Gazimağusa-KKTC 1998.

AKÜN, Ömer Faruk, “Namık Kemal (1840-1888)”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 32. Cilt, İstanbul 2006, s.361-378.

AKÜN, Ömer Faruk, “Nâmık Kemal’in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri”, **Türkiyat Mecmuası**, C XVII, 1973-1975,

İstanbul 1976.

AKÜN, Ömer Faruk, “Namık Kemal”, **İslâm Ansiklopedisi**, 9. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1988.

ALDAN, Mehmet, **Mutasarrıf Namık Kemal**, XI. Türk Tarih Kongresi’nden ayrı basım, Ankara 1994.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1918), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1961.

BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978.

BİLGEGİL, M. Kaya, **Harâbât Karşısında Nâmık Kemâl**, İstanbul 1972.

BOLAYIR, Ali Ekrem, **Namık Kemal**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, 2. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1981.

ÇAĞAN, Kenan, “Namık Kemal’de Devletin Niteliği ve Temel Dayanakları”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C 7, S 1, 2012, s.255-280.

DOĞRU, Sami, **“Bir Mektub...”**, A. Hilmi Yücebaşı, **Namık Kemâl ve Vatan Sevgisi**, Tekirdağ İl Basımevi, Tekirdağ 1937.

DUMAN, Hasan, “Atatürk ve Nâmık Kemal”, **Millî Kültür**, S 64, Nisan 1989, s.27-33.

Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar**, Günümüz Türkçesine Uygulayan Şemsettin Kutlu, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006.

EMİL, Birol, “Namık Kemal’in Eserinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet-Medeniyet-İrade”, **Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1988.

ENGİNÜN, İnci, **Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyete (1839-1923)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006.

ERCİLASUN, Bilge, “Eleştiri (1860-1923)”, **Türk Edebiyatı Tarihi 3**, Ed. Talât Sait Halman vd.leri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2006.

EROĞLU, Haldun, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Düşün Dünyasının Oluşumundaki Etkenlerle İlgili Bazı Görüşler”, **Atatürk Yolu**, C 7, S 27, Mayıs-Kasım 2001 s.289.

FEYZİOĞLU, Turhan, “Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği”, **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1992.

GÖÇGÜN, Önder, “Atatürk ve Edebiyat”, **Edebiyat Dünyası ve Atatürk**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

GÖÇGÜN, Önder, “Atatürk ve Namık Kemal”, **Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Ankara 1993.

GÖÇGÜN, Önder, “Nâmık Kemâl’de Tarih Düşüncesi ve Sevgisi”, **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları I**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1991.

GÖZCÜ, Alev, “Atatürk’ün Düşünce Dünyasında Namık Kemal’in Etkisi”, **Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu, 20-22 Aralık 2010 Tekirdağ**, Ed. Orhan Kemâl Tavukçu, Ali Tilbe, Cilt I, Tekirdağ 2010.

İLTER, Erdal, "Atatürk'ün Etkilendiği Fikir Akımları ve Onun Öğrencilik Yılları", **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1995.

KAPLAN, Mehmet, **Namık Kemal Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1948.

KAPTANOĞLU, Muazzez, "Münevverlerin Gözü ile Namık Kemal", **İnsan**, C 2, S 8, 1939, s.622.

KARAKARTAL, Oğuz, ARSLAN, İbrahim, "Nâmık Kemâl Üzerine Bir Kolaj", **Nâmık Kemâl**, Ed. Turan Karataş, Orhan Kemâl Tavukçu, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2011, s.106-107, 109.

KAVCAR, Cavit, "Namık Kemal'in Üslûp Anlayışı", **Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Ankara 1993.

KORAP, Ali Rıza, "Namık Kemal", **Bilgi Yurdu**, S 5, Birinci kânun (Kasım 1938), s.534.

KUNTAY, Midhat Cemal, **Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında**, Cilt 1, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

Namık Kemal, "Garaz Marazdır", **İbret**, Sayı 19, 3 Cumâdelûlâ (Cemâziyelevvel)1289-27 Haziran 1288.

Namık Kemal, "Hürriyet Kasidesi", **Vakit**, Sayı 236, 10 Cumâdelûlâ (Cemâziyelevvel) 1293-21 Mayıs (Rumî) 1292-2 Haziran 1876.

Namık Kemal, "Lisân-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir ", **Tasvîr-i Efkâr**, Sayı 416, 16 Rebiülâhir 1283; Sayı 417, 19 Rebülâhir 1283.

Namık Kemal, "Şark Mes'elesine Dair Bir Lâyhadır", **Tasvîr-i Efkâr**, Sayı 465, 4 Zilkade 1283-28 Şubat 1283.

OKAY, M. Orhan, "İntibah Romanı Etrafında", **Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1988.

ÖZGÜL, M. Kayahan, "Osmanlı'nın Son Encümen-i Şuarâ'sı", **Türk Edebiyatı Tarihi 3**, Ed. Talât Sait Halman vd.leri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2006.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, **Namık Kemal ve İbret Gazetesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.

Sadettin Nüzhet, **Namık Kemal Hayatı ve Şiirleri**, Yeni Şark Kitaphanesi, İstanbul 1933.

SAV, Ergun, **Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü, Namık Kemal-Ziya Gökalp**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2001.

SÖNMEZ, Cemil, **Atatürk'te Edebiyat Sevgisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Şemsettin Sâmî, **Kâmûsu'l-Âlâm**, Cilt 5, Tıpkı Basım, Ankara 1996.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Namık Kemal'in Hayatı ve Eserleri", **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Haz. Zeynep Kerman, 2. Baskı, Dergâh Yayınevi, İstanbul 1977.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 4. Baskı, Çağlayan Yayınevi, İstanbul 1976.

TANSEL, Fevziye Abdullah, "Namık Kemal'in Midilli'de Yazdığı Manzum ve Mensur Eserler", **Türkiyat Mecmuası**, C XII, İstanbul 1955, s.58.

- TANSEL, Fevziye Abdullah, **Namık Kemal'in Hususî Mektupları**, Cilt I-IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1967-1986.
- TEVETOĞLU, Fethi, "Namık Kemal'in Türk Nesilleri Üzerindeki Tesiri", **Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1988.
- TEZCAN, Mahmut, "Atatürk'ün Eğitim Anlayışına Felsefî ve Sosyolojik Bir Yaklaşım", **Atatürkçü Düşünce**, yy., 1992.
- TÖRENEK, Mehmet, "Nâmık Kemâl'in Romancılığı", **Nâmık Kemâl**, Ed. Turan Karataş, Orhan Kemâl Tavukçu, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2011.
- TURAL, Sadık, "Tarihî Roman Geleneği veya Cezmi", **Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1993.
- TURAN, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- TURAN, Şerafettin, **Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2004.
- UÇMAN, Abdullah, "Namık Kemal Üzerine Bir Biyografi Denemesi", **Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1988.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 3. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul 1992.
- YAZICI, Nevin, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- YÜCEBAŞ, A. Hilmi, **Namık Kemâl ve Vatan Sevgisi**, Tekirdağ İl Basımevi, Tekirdağ 1937.

26/09/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/namik-kemal-1840-1888/?pdf=3932> adresinden erişilmiştir